Suomen Sukututkimusseuran Vuosikirja
Nro 51 (2025)

ISSN 2343-2845

Julkaisija:
Suomen Sukututkimusseura

Toimituskunta:
OTT, dosentti Katja Tikka (vastaava toimittaja) &
FM, YTM Iisa Aaltonen (toimitussihteeri)

Sivuntaitto:
Heikki Katajisto / TEKOPAIKKA Suomi Oy

https://journal.fi/ssvk

Jussi Kinnunen & Veli Pekka Toropainen

Oppineiden ja kaupunkilaisten magia sekä magiakirjallisuus 1600-luvun Turussa

Noitaoikeudenkäyntien pahin aalto Ruotsin puolella alkoi olla jo ohi 1660-luvulla, kun noitahysteria ja vainot levisivät Suomeen. Varsinainen noitavaino koettiin Ahvenanmaalla, mutta myös Pohjanmaalla, Varsinais-Suomessa ja Viipurissa käytiin oikeutta noitia vastaan. Suomalaisissa noitaoikeudenkäynneissä esiintyy joukko kirjoja, joista suurin osa kuuluu osaksi "läntisen oppineen magian" perinnettä.[1] Turkuun perustettiin Suomen ensimmäinen yliopisto, Kuninkaallinen Turun Akatemia, vuonna 1640. Kirjoissa esiintyvää magiaa ja taikuutta kykenivät ymmärtämään vain luku- ja kielitaitoiset säätyläiset sekä akatemian oppineet, joilla oli myös pääsy kirjastoihin. Kabbalistisiksi kutsuttuja magiakirjoja oli Pietari Brahen mukaan jokaisessa suuressa kirjastossa. Turussa monet luku- ja kielitaitoiset oppineet yrittivät toteuttaa kirjoista löytyviä taikoja. Osa heistä jäi kiinni ja joutui vastaamaan teoistaan. Turun akatemiassa vaikuttaneet lukutaitoiset taikuudesta syytetyt kuuluivat enemmän oppineisiin magianharjoittajiin kuin kansan parissa itseoppineisiin "perinteisiin" noitiin tai heiksi väitettyihin.[2]

Magian harjoittaminen Turun kaupungissa

Maaliskuisena yönä vuonna 1670 hovioikeuden asessori Johannes Wasseniuksen talonväki oli kauhusta kankeana jouduttuaan seiniä paukutelleen ja penkkejä ja kaappeja kolistelleen kummituksen armoille. Kummitus käyttäytyi, Jumala paratkoon, kuin Saatana. Raivopäissään se rikkoi ikkunaruutuja ja möyrysi kuin karhu metsässä. Tapausta tutkinut oikeus ei täysin uskonut talonväen lailla vainajien henkiin ja mustaan pahaa tahtovaan magiaan vaan haki syyllistä maallisemmista ja onnistui sellaisen myös löytämään. Kuulusteluissa syylliseksi paljastui Saatanan sijaan taloon piiloutunut piika

1 Bogdan 2012: *passim*; Ockenström 2015: *passim*.
2 Ikonen 1936: 256; Heikkinen 1969: 204.

1600-luvun Turku käsitti neljä korttelia saksalaisten kaupunkien mallin mukaan. Kaupungin väestö oli vuosisadan alussa noin 2500 henkeä ja sen lopulla 7000 henkeä. Tiiviisti asutetulla kaupunkialueella juorut kulkivat ja poikkeavaan käytökseen löytyi helposti todistajia. Kansallisarkisto. Turku Itu* 2/- - Charta öfver Åbo stad.

Margareta Eskilsdotter. Hän kertoi talon omien piikojen houkutelleen hänet tekoon.[3]

Edellä esitetystä oikeustapauksesta ilmenevät 1600-luvun keskeiset magiaan liittyvät piirteet. Kansa uskoi henkiin, parantamiseen loitsuilla ja vahingoittamiseen noituudella, toisinaan, mutta ei välttämättä, Saatanan avulla. Oikeuden suhtautuminen samoihin asioihin vaihteli, mutta kaikki poikkeava toiminta säilyi kuitenkin läpi vuosisadan epäilyttävänä, ja siksi se tuli selvittää. Turun muutaman tuhannen asukkaan uskomuksista ja harjoittamasta magiasta tallentui tieto kaupungin raastuvanoikeuden ja sen tutkivan alioikeuden kämnerinoikeuden pöytäkirjoihin.[4]

3 KA z:187, TKO 23.3.1670: 128–129.
4 Eilola 2003, 54–55.

Hyvä taikuus ja paha noituus

Historiantutkija Marko Nenonen määrittelee taikuuden omien sekä muiden elämän mahdollisuuksien parantamiseen tähtääväksi ilmiöksi. Noituudella haluttiin puolestaan vahingoittaa sen kohdetta.[5] Vielä 1600-luvun alkupuolella parantamisen eli valkoisen hyvää tahtovan magian harjoittaminen jäi usein rangaistuksetta oikeudessa. Keskiaikaisen kaupunginlain mukaan vain vahingoittaminen oli rikos. 1600-luvulla näitä pykäliä alettiin soveltaa myös valkoiseen magiaan. Kansan mielessä vahingoittamisella ja parantamisella oli kuitenkin suuri ero. Musta magia oli toki kauheaa vaikkapa murhan yhteydessä, mutta niin oli salamurha muutenkin, sillä se tehtiin salamyhkäisesti.[6]

Oppineilla oli mahdollisuus lukea noituutta käsittelevää kirjallisuutta, mutta yhteinen kansa ei lukenut mitään, ja sen käsitys noituudesta ja siihen liittyvä hysteria syntyi itsestään sen parissa.[7] Kirkkojen saarnastuolista saarnattiin Saatanalle antautumisen kauheudesta, mutta kansa käsitti maailman muutenkin monitahoiseksi, jossa liikkui pahoja olentoja houkuttelemassa kristittyjä oman isäntänsä alamaisiksi. Turun piispa Isak Rothovius (piispana 1627–1652) ilmaisi asian niin, että hän joutui työskentelemään Turussa skorpionien, pakanoiden ja barbaarien keskuudessa. Noituuden kitkemiseksi hän työskenteli kiivaasti.[8]

Turun akatemian kansleri ja kenraalikuvernööri Per Brahe ehdotti vuonna 1649, että tuomiokirkossa saarnattaisiin kolme kertaa vuodessa taikauskosta, joka rehotti kansan keskuudessa.[9] Brahe edusti niitä oppineita, jotka eivät pitäneet noituutta todellisena tai katsoivat sen olevan vain Saatanan luoma illuusio. Ruotsin oikeuslaitos oli Euroopan moderneimpia, ja sen keskeisiä arvoja olivat totuus ja oikeudenmukaisuus, kun noitavainot alkoivat valtakunnassa 1660-luvulla.[10] Vuonna 1688 kuningas asetti sensuurivirkamiehen valvomaan ulkomaisen kirjallisuuden tuomista maahan ja kotimaisen kirjallisuuden painattamista estääkseen tällaisten oppien leviämisen maahan ulkopuolelta.[11]

Oikeutta istuneet tuomarit eivät koko vuosisadan aikana uskoneet tuomioidensa perusteella varauksetta noituuteen, mutta oikeuden tehtävä oli rangaista luvattomiin toimiin sekaantuneita ihmisiä. Selvänäkeminen ja ennustaminen kuuluvat asioihin, joiden oikeus totesi toistuvasti olevan hölynpölyä ja asianosaisten kuvitelmaa. Selvänäkijöiden tai ennustajien apua pyydettiin esimerkiksi varkaan paljastamiseksi. Tähän tarvittiin toisinaan Saatanan apua.[12] Raastuvanoikeus tutki toukokuussa 1671 pohjalaista sotamiestä Matts Grelssonia, jota oli syytetty noituudesta Ahvenanmaan Jomalassa. Hän itse

5 Nenonen 1992: 72; Nenonen & Kervinen 1994: 59.
6 Lappalainen 2018: 27; Nenonen & Kervinen 1994: 59.
7 Lappalainen 2018: 23.
8 Ranta 1975: 709.
9 Von Bonsdorff 1901: 343.
10 Lappalainen 2018: 23–25; Nenonen & Kervinen 1994: 11; Ranta 1975: 711.
11 Nenonen 1992: 69.
12 Nenonen 1992: 67–68.

kielsi noituuden, sillä hänellä oli vain selvänäkemisen lahja. Turun raati katsoi Mattsin puhuneen pötyä ja tuomitsi hänet siitä 60 hopeamarkan sakkoon.[13]

Turun raastuvanoikeus luki marraskuussa 1663 tuomion ennustajaeukon hankkimisesta inspehtori Per Brobergin vaimolle Brita Palmille. Naiset asettuivat Britan kamariin, jossa ennustaja Karin luki tämän kädestä. Brita kysyi Karinilta, voisiko hän järjestää niin, että Britan Tukholmaan lähiaikoina matkustava mies kuolisi matkalla. Tähän Karin vastasi ei. Karin käski Britaa hankkimaan Kokemäeltä, jonkun muun noidan, joka kykenisi siihen. Per Brobergin ja Brita Palmin pojasta Erikistä ennustaja sanoi, että poika kuolisi tuleen tai veteen, jos äiti ei sitoisi hilkkaa hänen leukansa alta. Britan tuli rukoilla ahkerasti poikansa puolesta ja näyttää tälle uutta kuuta sekä laittaa tällöin leivän palan hänen käteensä. Näin poika pelastuisi. Tilaisuudessa paikalla olleet naiset kertoivat aikoneensa ainoastaan säikäyttää Britan suhtautumaan paremmin mieheensä. Oikeus tuomitsi kaikki kolme naista Korkeampien syiden kaaren 11 luvun perusteella 60 hopeamarkan sakkoon.[14]

Vuosisadan loppua kohden puuttuminen magiaan ja siitä jaettavat rangaistukset kovenivat laantuakseen jälleen aivan vuosisadan lopulla. Turkulaisten parissa valkoisen magian harjoittaminen säilyi koko vuosisadan vanhalla kannalla, eikä kaupungin asiakirjoista tavata kuin kerran uusimuotoista kanssakäymistä paholaisen kanssa. Tuomiokapituli nimittäin keskusteli vuonna 1675 pojasta, joka väitti käyneensä Blåkullassa. Tämä on ainoa kerta, kun Turun asiakirjoissa mainitaan Blåkullan käynti, joka liittyi olennaisena osana 1660-luvulla alkaneiden noitavainojen kuvaan noituudesta.[15]

Taikuuden perinteeseen kuuluivat suhteet vainajiin ja muihin henkiolentoihin, varsinkin jos kyseessä oli sukuside.[16] Siten pyöveli Henrik Knutsson kertoi istuneensa eräänä iltana toukokuussa 1671 kivellä mestattujen hautausmaalla Kerttulissa, kun vaimo Lisbeta Eriksdotter käveli huoruudesta saman vuoden tammikuussa mestatun vaimon haudan ympäri kaksi kertaa myötä päivään. Pyöveli otti vaimon hatun ja kysyi, miksi vaimo teki niin, sillä hän epäili asiaan liittyvän taikuutta.[17]

Noituuteen liittyvät haukkumasanat esiintyvät usein oikeuksien pöytäkirjoissa, sillä ne koettiin kunnianloukkaukseksi ja niistä oli puhdistauduttava oikeudessa, jotta haukutun maine ei olisi kärsinyt vahinkoa. Näissä oikeustapauksissa korostuu 1600-luvun käsitys ihmisen maineen ja kunnian merkityksestä hänen mahdollisuuksilleen osallistua paikallisyhteisön toimintaan ja elinkeinon hankkimiseen. Maineensa menettänyt henkilö joutui helposti yhteisön ulkopuolelle.[18]

13 KA z:39, TRO 8.5.1671: 179–185; 16.6.1671: 262.
14 KA z:32, TRO 25.11.1663: 708–715; 19.12.1663: 741; 22.12.1663: 813.
15 von Bonsdorff 1901: 358.
16 Nenonen 1992: 69–70.
17 KA z:39, TRO 6.1.1671, 1; 12.7.1671: 337–338.
18 Eilola 2003: 35–37.

Noita-akka oli yleinen haukkuma. Muut noituuteen liittyvät haukkumat liittyivät noidan yhteyteen paholaiseen. Siten haukutut olivat esimerkiksi Saatanan jäseniä.[19] Ylioppilas Johannes Laurenius taas kutsui vuonna 1691 oppilainaan olleita lapsia Saatanan ja paholaisen kakaroiksi, kun hän ei ollut saanut palkkaansa opetuksesta.[20] Noita voitiin tunnistaa myös teoistaan, esimerkiksi sylkemisestä kolme kertaa, kuten noita-akat tekivät manatessaan.[21]

Magian vaikutus elämään

Magiaa käytettiin elämän eri tilanteissa eri tarkoituksiin. Onnen nostattaminen, parannustaikuus, lemmentaiat ja väärintekijän paljastaminen esiintyvät lähteissä useimmin. Näiden oikeustapausten paljastamana punaisena lankana on hyvän saavuttaminen taikuuden avulla ja vain harvoin pahantahtoiset tarkoitusperät.

Esimerkiksi työkyvyn menetys merkitsi usein köyhyyttä, joten parantavaa taikuutta oli luonnollista käyttää tämän kohtalon välttämiseksi.[22] Siten sokea mies Anders Johansson kulki ympäriinsä jalkavaimonsa avustamana ja harjoitti taikuutta elannokseen.[23] Jo epäilys taikuuden harjoittamisesta saattoi johtaa työn menettämiseen.[24]

Parantamisesta ei yleensä annettu tuomiota, sillä se oli sallittua, mikäli siihen ei liittynyt mustan magian piirteitä. Loitsimisesta raastuvanoikeus saattoi langettaa sakkotuomion, mutta rangaistus muutettiin usein rahojen puutteessa ruumiilliseksi. Sitä voitiin tehostaa vielä karkotuksella.[25] Sen sijaan mustan magian harjoittaminen ja yhteys Saatanaan rangaistiin ankarasti kovilla sakoilla, ruoskimisella, karkotuksella ja myös kuolemalla.[26]

Parantava taikuus koettiin kansan parissa harvoin uhkaavaksi, ja se mainitaan oikeuspöytäkirjoissa usein vain käsitellyn asian sivujuonteena. Vielä 1600-luvulla useimpien sairauksien hoitoon ei ollut tehokkaita keinoja, joten taikuus oli varteenotettava keino. Noituuden aiheuttamiin vaivoihin lääkkeet eivät olisi käsityksen mukaan tehonneetkaan.[27] Esimerkiksi suden kurkkua käytettiin yskän hoitamiseen juomalla sen läpi.[28] Painetuissa lääkärikirjoissa sairauksien hoitoon suositeltiin lääkkeitä, jotka valmistettiin

19 KA z:195, TKO 25.6.1687: 73–74; KA z:196, TKO 4.12.1688: 400–401.
20 KA z:198, TKO 8.10.1691: 296–297.
21 KA z:193, TKO 31.5.1684: 140–141.
22 Nenonen 1992: 79.
23 KA z:194, TKO 1.6.1686: 55–56; KA z:53, TRO 19.10.1686: 721–728; 23.10.1686: 733.
24 KA z:172, TKO 21.2.1644: 156–156v.
25 KA z:26, TRO 25.5.1657: 87.
26 KA z:171–207, *passim*.
27 Nenonen 1992: 76, 80–81.
28 KA z:180, TKO 1.6.1660: 121–123.

muun muassa kyykäärmeestä.[29] Kyytä voitiin käyttää myös lemmentaioissa, joilla sen kohde pyrittiin saamaan rakastumaan. Näin teki leski Anna Thomasdotter, joka käytti taikuudessa kyiden päitä saadakseen makaajansa avioitumaan kanssaan.[30]

Taikuutta voitiin käyttää oman maineen muokkaamiseen niin, että siitä oli sen harjoittajalle taloudellista hyötyä. Frans Kuka harjoitti vuosien ajan oluenpanon parantamista säikytellen väkeä väittäen osaavansa taikoa. Hän uhkaili, että niille henkilöille tapahtuisi pahaa, jotka vastustivat hänen vaatimuksiaan saada ruokaa ja juomaa. Kuka kielsi tämän, mutta kertoi osaavansa parantaa oluenpanon tekemällä rikistä yhdeksän viivaa oluenpanokuurnan alle. Kuka liittyi niiden monien 1600-luvulla taikuutta ja noituutta harjoittaneiden henkilöiden joukkoon, jotka pyrkivät vaientamaan ihmiset tai saamaan tahtonsa läpi uhkailulla.[31] Turun pormestari ja kaksi raatimiestä katsoivat Kukan vieneen heidän vaimojensa oluenpano-onnen ja sairastuttaneen lisäksi kummankin raatimiehen lapsen. Lapset olivat itkeneet tauotta, kunnes Jöran Snickare totesi ne noidutuiksi ja paransi lapset. Oikeus tuomitsi Kukan harhaoppisuudesta 60 hopeamarkan sakkoon. Pyöveli Henrik Bertilsson ruoski Kukan rahojen puutteessa 45 lyönnillä ja saattoi hänet sen jälkeen karkotukseen kaupungista.[32]

Taikuudesta hyötyivät parhaimmillaan sekä taikoja että siitä maksanut osapuoli. Leski Agneta Andersdotter kertoi itkeskelleensä keväällä 1669 varkaalle menetettyjä lankojaan. Tuolloin oli hovioikeuden portilla ollut mies, joka sanoi tulleensa kauempaa kuin Torniosta, kysynyt syytä moiseen. Kun Agneta oli kertonut asiasta, oli mies lohduttanut häntä ja sanonut tuovansa varkaat ilmi. Mies oli saanut Agnetalta sekä ruokaa että juomaa ja kertonut sitten erään piian olevan varas.[33]

Virkamiesten oli syytä varoa osallistumista taikuuteen, sillä heidän toimiaan tarkkailtiin. Kaupungin viroissa olleiden miesten taikuuteen liittyvät toimet voitiin katsoa koko kaupungin mainetta vahingoittaviksi. Turun pyöveli Erik Liten käyttäytyi erittäin sopimattomasti 28. syyskuuta 1695 suoritetussa mestauksessa. Mestauksessa pyöveli puri ensin miekkaa ja pisti sen sitten hiekkaan harhaoppisessa merkityksessä. Pyöveli kertoi tehneensä hänelle, kuten Liten kutsui miekkaansa, näin, ettei hän kuuroutuisi vaan iskisi kohteeseensa. Mestattava oli nimittäin sanonut, ettei hän eli miekka pystyisi tämän kaulaan. Liten oli kuullut esi-isiltään, että tämä keino tepsi miekkaan. Koska kaikki harhaoppisuus oli kielletty, tuomittiin Liten vedelle ja leivälle.[34]

Turusta ei ollut useinkaan saatavissa päteväksi oletettua noitaa, kun sellaisen palveluksia olisi kaivattu. Tällöin lähetettiin sana tai matkustettiin pitkiäkin matkoja tapaamaan noitaa ja tilaamaan häneltä palvelus. Oikeuspormestari Olaus Beckiuksen ja

29 Nenonen 1992: 79–80.
30 KA z:182, TKO 18.2.1662: 43–44.
31 Lappalainen 2018: 161.
32 KA z:15, TRO 2.11.–4.12.1644: 96–101; 17.5.1645: 286; 19.5.1645: 304.
33 KA z:37, TRO 15.5.1669: 229–230; KA z:186, TKO 23.4.1669: 131–132.
34 KA z:62, TRO 9.10.1695: 458–461.

Oluenpano oli eräs niistä töistä, joihin taikuuden katsottiin vaikuttavan helposti. Frans Kuka osasi käyttää tätä pelkoa taitavasti hyväkseen, kunnes hänen toimintaansa yhdistettiin myös muuta taikuutta. Wikimedia Commons.

hänen vaimonsa Magdalena Kyhnin oikeustapaus vuodelta 1688 valaisee monipuolisesti tällaista toimintaa. Kaupungissa kiersi huhu, jonka mukaan Magdalena Kyhn olisi antanut noitua pormestarin. Pormestarinna oli käynyt vuonna 1686 Mynämäen Keijaisen talollisen Thomas Knutssonin luona kysymässä, oliko pormestari noiduttu. Talollinen antoi naisille vähän suolaa ja käski vaimo Kyhniä laittamaan suolan miehensä pään alle, minkä hän tekikin. Talollinen kielsi osaavansa taikoa ja sanoi, että koska pormestarinna oli vaatinut häneltä taikomista kuin hullu, oli hän antanut suolan päästäkseen tästä eroon. Oikeus totesi jutun syntyneen mustasukkaisuudesta. Noituudestakaan ei tällä kertaa tuomittu ketään.[35]

Suora yhteydenpito paholaiseen oli vakavimpia Turussa magiaan liittyneitä tapauksia. Näistä kirjeen kirjoittaminen Saatanalle liittyi kaikissa kolmessa tunnetuissa tapauksissa rahan pyytämiseen. Vuosisadan alkupuolella oikeus suhtautui tekoon lievemmin, kuin jälkipuoliskolla, jolloin myös noitien toimia rangaistiin usein kuolemalla. Molempien tekojen raskauttavana piirteenä oli tietoinen yhteys paholaiseen.[36]

35 KA z:196, TKO 8.5.1688: 192–201; 26.7.1688: 284–286.
36 Von Bonsdorff 1901: 357–358; Ranta 1975: 711.

Armeijan katselmuskirjuri Nils Winter Viipurista oli velkaa Turun porvari Jakob Nukarille. Näihin aikoihin toukokuussa 1670 Turun tuomiokapituli tutki kahta paperilappusta, jotka oli kirjoitettu suomeksi verellä. Lappuset oli allekirjoitettu nimikirjaimilla N. W. Niissä pyydettiin pahalta hengeltä Saatanalta 200 riikintaalaria sitä vastaan, että tämä saisi kirjoittajan ja hänen sielunsa omakseen. Saatanaa pyydettiin tulemaan aamulla kello neljä kirjoittajan luo rahat mukanaan. Winter tunnusti heti vankeuteen jouduttuaan tehneensä tekonsa humalassa nenästään vuotaneella verellä. Oikeus perusteli kuolemantuomiota sillä, että kirjoituksillaan Winter hylkäsi Luojansa ja rikkoi kasteen pyhän liiton, ja antoi Saatanalle sen arvon, joka kuului Jumalalle ja Hänen pyhälle lailleen ja käskyilleen.[37]

Turun oikeuslähteisiin päätyneet magiaa koskevat tapaukset antavat ymmärtää, että parantava ja onnea tuottava valkoinen magia oli lähes jokapäiväistä toimintaa, joka nähtiin yhtenä keinona oman elämän parantamiseen. Samalla käy ilmi, että taikuuteen ja noituuteen ei uskottu varauksetta, sillä siihen ryhdyttiin syytettyjen omien sanojen mukaan lähinnä leikkimielellä ja taloudellisen hyödyn tavoittelemiseksi. Usein yksi tai useampi tekoon osallistunut osapuoli ilmoitti, ettei uskonut siihen lainkaan. Tämä päti myös raastuvanoikeuden jäseniin, sillä tuomio annettiin useimmiten sopimattomasta käytöksestä varsinaisen magian harjoittamisen sijaan.

Akateemista magiaa

Turun säätyläiset, papisto sekä akatemian, hovioikeuden ja lääninhallinnon virkamiesperheet, eivät käyttäneet lähteiden mukaan taikuutta parantaakseen sairauksiaan, vaan he hankkivat apua ja lääkkeitä kaupungin apteekkarilta, lääkäreiltä ja akatemian lääketieteen professoreilta.[38] Sen sijaan näissä piireissä kohistiin vuosisadan jälkipuoliskolla noituudesta, jota epäiltiin harjoitettavan erityisesti akateemisissa piireissä, joilla oli pääsy magiakirjallisuuteen. Noituussyytökset vähenivät piispa Johannes Gezelius vanhemman aikana, mutta magiaan liittyneiden juttujen kirjo laajeni.[39]

Tuomiorovasti Jöran Alanuksen leski Elisabet Nilsdotter lähetti joulun 1666 aikaan piispatar Gezeliukselle parantavan juoman, sillä tämä oli sairaana. Juoman tarkoitusta epäiltiin, ja se jätettiin ikkunalle. Jonkin ajan kuluttua siitä oli muodostunut pienen kiven kaltaisia muruja. Lääketieteen professori Erik Achrelius vakuutti, että murujen ainesosat olut, sahrami, muskotinkukka ja hevosenlanta olivat päteviä lääkkeitä. Asia muuttui vakavammaksi, kun piispa ilmoitti kivien katoavan välillä itsestään. Asiaan täytyi siis liittyä magiaa, jolla piispatarta yritettiin vahingoittaa. Akatemian konsistori vapautti lesken syytteistä, mutta tämä ei tyytynyt siihen, vaan vei asian hovioikeuteen. Siellä piispa syytti leskeä miehensä seuraajan Enevaldus Svenoniksen taikomisesta. Leski

37 KA z:38, TRO 15.10.1670: 490–497; 28.11.1670: 646.
38 KA z:171–207: *passim*.
39 Ranta 1975: 715.

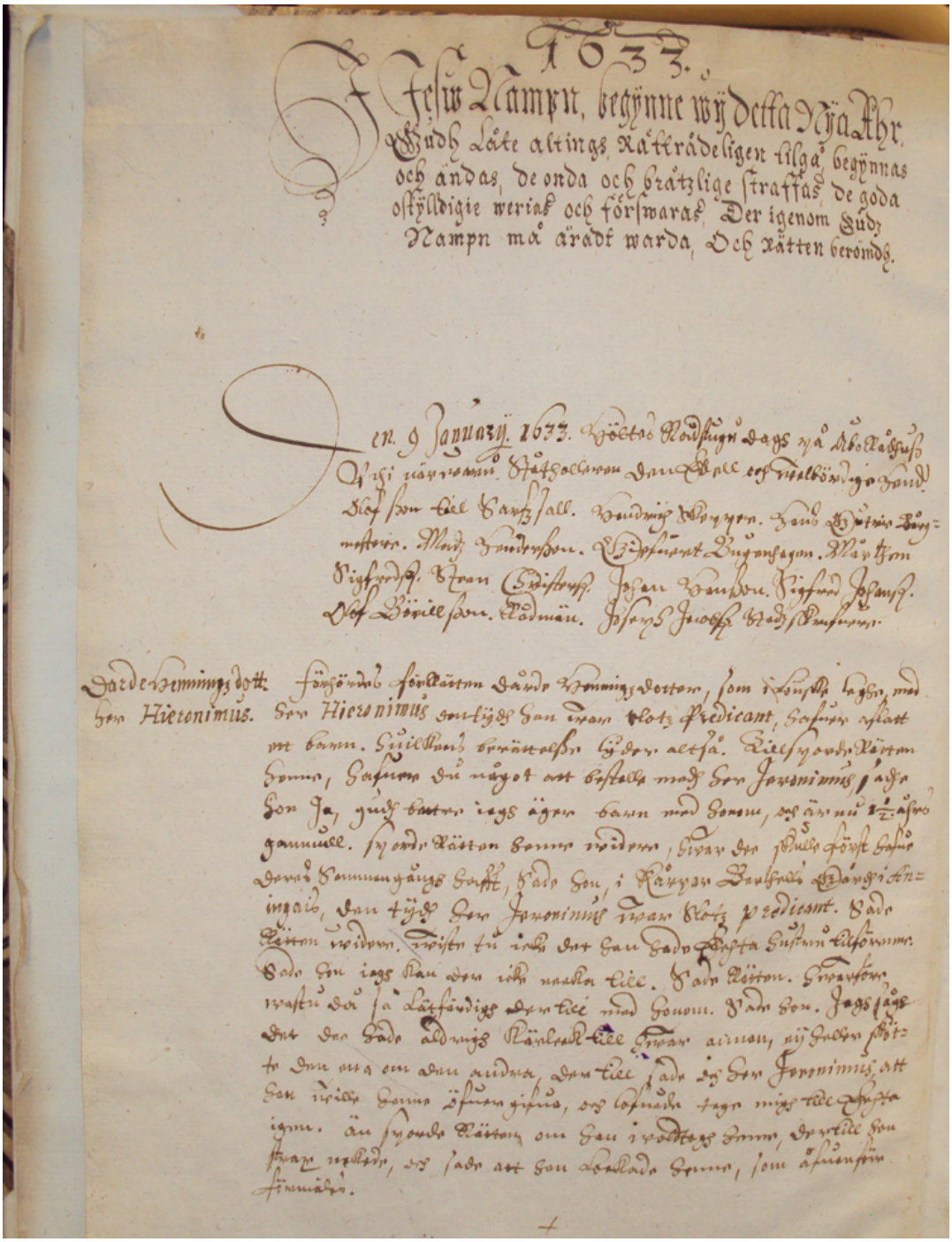

Turussa noudatettiin 1600-luvulla Jumalan ja Mooseksen lakia osana valtakunnan lainsäädäntöä. Vuoden 1633 raastuvanoikeuden pöytäkirjan alkuteksti kuvaa tätä hyvin: *I Jesu Nampn, begynne vij detta Nya Åhr, Gudh Låte altingh rättrådeligen tilgå, begynnas och ändas, de onda och brått zlige straffas, de goda oskylldigie verias och försvaras, Der igenom Gudz Nampn må äradt varda, Och rätten berömdh.* Kaiken toivottiin siis menevän Jumalan armosta oikeudenmukaisesti niin, että pahoja ja rikollisia rangaistaisiin, syyttömiä varjeltaisiin ja puolustettaisiin niin, että Jumalan nimi olisi kunniassa ja oikeus saisi mainetta. Turun kaupunginarkisto. Raastuvanoikeuden pöytäkirjat Bla 5, 1v.

oli piispan mukaan taikonut pappilaan kamalan löyhkän. Kun Svenonis savusti talon ja aikoi mennä sinne, oli hän kaatunut portilla. Hovioikeus vapautti lesken, ja piispa maksoi hänelle korvauksen. Leski valitti, että hänen tyttärensä oli kärsinyt huhuista vahinkoa avioliittomarkkinoilla.[40]

Akateeminen opetus oli sidottu tiukkoihin rajoihin, eivätkä professorit saaneet opettaa ylioppilaille mitään sellaista, joka voitaisiin tulkita taikuudeksi, noituudeksi tai harhaoppiseksi. Turun tuomiokapituli määräsi vuonna 1671 etsittäväksi kaikki sellaiset kirjat, jotka liittyivät nekromantiaan eli mustaan magiaan.[41]

Piispa Isak Rothovius toi jo vuonna 1644 akatemian konsistoriin jutun, jossa hän väitti professori Mårten Stodiuksen opettaneen luonaan asuneelle ylioppilaalle Ericus Michaelikselle salaisia taitoja, joista tämä oli tullut mielipuoleksi. Juorujen mukaan Stodiuksella oli myös *spiritus familiaris* eli kotihenki, jonka avulla tämä suoritti taikakeinoja. Professori myönsikin opettaneensa ylioppilaalle joitakin hauskoja okkultistisia asioita. Taikakeinoihin kuuluivat alunavedellä laaditut kirjoitukset, jotka tulivat näkyviin vasta vedessä tai kynttilänliekin edessä. Ylioppilas oppi myös ottamaan tulen taivaalta suurennuslasin avulla. Konsistori katsoi Stodiuksen opit tarpeellisiksi ja hänet itsensä muuten jumaliseksi mieheksi.[42]

Kaksitoista vuotta myöhemmin Stodius joutui uudelleen noituussyytteiden kohteeksi. Mainitun ylioppilaan kirjallinen vakuutus vaitiolosta oli kaivettu jostakin esiin, ja lisäksi Stodiuksen sanottiin lainanneen kielletyn Mikael Paletzin kirjan Kabbalan maisteri Arvid Forstadiukselle. Akatemiassa oltiin harmissaan siitä, että huhut väittivät sitä nekromantian pesäksi. Konsistori riisti Stodiukselta useita oikeuksia, mutta kenraalikuvernööri Per Brahe, joka suhtautui noituuteen varauksella, palautti ne Stodiukselle.[43]

Professori Bergius kertoi 1671 konsistorille, että ylioppilas Henricus Eolenius kävi torstai-iltaisin professori Stodiuksen luona saamassa oppia nekromantiassa muiden ylioppilaiden kanssa. Eoleniuksella oli hallussaan kiellettyä kirjallisuutta, ja kotietsinnässä häneltä löydettiin kirje, jossa hän kertoi oppineensa syyrian ja arabian kielet yhdessä illassa. Konsistorin jäsenet pelkäsivät magian leviävän akatemian piirissä ja vahingoittavan sen mainetta, ja Eolenius karkotettiin akatemiasta ikuisiksi ajoiksi.[44]

Magian tutkimukset Turun akatemian piirissä eivät päättyneet vielä tähän, vaan vuonna 1670 kuulusteltiin ylioppilas Isak Gunnerusta loitsuista. Tämä sanoi oppineensa niitä jo nuorena. Niillä hän hankki itselleen onnea ja kykeni huijaamaan naisväkeä. Hänellä todettiin olleen hallussaan nekromanttisia kirjoituksia, jotka häpäisivät kauhealla tavalla Jumalan nimen. Niiden mukaan opiskelut sujuivat vähällä vaivalla, kun kutsui

40 Von Bonsdorff 1901: 344–345; Heikkinen 1969: 166–181; Ranta 1975: 715–716.
41 Von Bonsdorff 1901: 347.
42 Von Bonsdorff 1901: 348–50; Heikkinen 1969: 94–101; Ranta 1975: 710–711.
43 Von Bonsdorff 1901: 347, 350–351; Heikkinen 1969: 134–141.
44 Von Bonsdorff 1901: 351–355; Heikkinen 1969: 141–164.

demoneita ja kirjoitti kirjeitä omalla verellään. Konsistori halusi tuomita ylioppilaan, mutta akatemian kansleri Per Brahe vapautti hänet.[45]

Turun akatemian maine noitien ja kabbalistien pesäpaikkana oli tunnettu myös ulkomailla. Ruotsalainen Petrus Magni Gyllenius (1622–1675) kertoo Turun metsässä sijaitsevasta noitakoulusta päiväkirjassaan,[46] ja noitavainojen jo lakattua 1700-luvun alussa saksalainen teologi Paul Ludolf Berckenmeyer (1667–1732) palaa samaan aiheeseen.[47] Valistuksen ajalla vielä Porthankin kirjoittaa suomalaisten luullusta loitsutaidosta.[48]

Oikeudenkäyntipöytäkirjoissa esiintynyt taikakirjallisuus

Taikakirjat sisältävät usein nimiluetteloita hyvistä (enkelit) ja pahoista (demonit) henkiolennoista, luonnonhengistä tai jumaluuksista, niiden sineteistä ja niihin liitetyistä asioista, joihin kukin henkiolento kykenee vaikuttamaan. Rituaalimagian avulla henkiä kutsutaan täyttämään maagikon toiveet. Koska esiin manatut henget ovat vaarallisia, täytyy maagikon suojautua esimerkiksi taikaympyrän sisälle ja kyetä voimallisella loitsuamisella samalla sekä torjumaan hengen viha, että pakottamaan se tekemään loitsijan tahdon mukaisesti. Luonnonmagian teokset taas kertoivat luonnon kappaleiden maagisista ominaisuuksista ja taivaankappaleiden vaikutuksista. Kolmantena oppineen magian kirjallisena ryhmänä ovat kuvamagian teokset, joissa kuvien ja symbolien avulla saadaan aikaan maagisia vaikutuksia. Ryhmään kuuluvat muun muassa kirousten, lumousten ja parannusten teko talismanien ja amulettien avulla. Neljäs teosryhmä on ennustamiseen liittyvät kirjat.[49]

Turun akatemiassa maagisia kirjoja esiintyi, niitä luettiin, kopioitiin ja myös käytettiin.[50] Oikeusjutuissa taikakirjoja esiintyy Turussa kahdeksan kertaa, Viipurissa seitsemän kertaa, Helsingissä kahdesti ja Kristiinankaupungissa sekä Ahvenanmaalla kerran.[51] Kirjoja tuotiin pääasiassa Saksasta ja Ruotsista. Osa kirjoista on saattanut tulla myös käsikirjoituksina, ja oikeudessa esiintyneiden maagisten kirjoitusten perusteella täällä kirjoja sekä niiden osia kopioitiin käsin.[52] Käsin kopiointi (n. 1400–1700-luvuilla) liittyy yleiseurooppalaiseen loitsukirjaperinteeseen, jossa tekstiin saadaan kirjoittamalla sen taikavoima, ja samalla vältettiin kirjapainosensuuri ja voitiin salata kirjoituksen olemassaolo. Vielä 1600-luvulla maagisia käsikirjoituksia kopioitiin ja käytettiin

45 Von Bonsdorff 1901: 355–356; Heikkinen 1969: 181–189.
46 Gyllenius [1882]: 206, *passim*; Heikkinen 1969: 95.
47 Berckenmeyer 1720: 813–814; Heikkinen 1969: 188.
48 Porthan 1789: *passim.*
49 Láng 2008: *passim*.; Ockenström 2015: *passim*.
50 Heikkinen 1969: 111.
51 Heikkinen 1969: Liite 1.
52 Heikkinen 1969: 186–187.

rituaalimagiassa, mutta 1700-luvulla elitistikeräilijät alkoivat haalia niitä kuriositeettikokoelmiinsa valtavilla summilla.[53]

Vaikka maagikko olisi itse tiennyt rajansa ja harjoittanut luonnontieteen kokeisiin verrattavaa *magia naturalista* esimerkiksi polttolaseilla, näkymättömällä musteella, magneeteilla ja yrteillä, taikakirjoissa olevat loitsut liittyivät usein henkien kutsumiseen, demoniseen tai mustaan magiaan sekä nekromantiaan.[54] Luonnollisen ja demonisen magian rajaa yritettiin määritellä Turun akatemiassa lähinnä saksalaisten esikuvien mukaan.[55] Oikeuskaan ei ollut tietämätön magian vivahde-eroista, vaan yritti kaikin keinoin selvittää, mitä kaikkea syytetty oli kirjoissa esiintyvästä taikarepertuaarista todellisuudessa harjoittanut. Ankarana oikean uskon puolustajana tunnettu piispa Gezelius osoitti teoksessaan *Encyclopedia Synoptica* (1672) tuntevansa hyvin kerettiläisten kirjojen sisältöä.[56] Myös piispa Terserus kertoi kirkkokansalle saarnassaan Henricus Eoleniuksen oikeudenkäynnin jälkeen maagisen suojeluamuletin teosta, vaikka oli juuri itse ollut ankarasti ajamassa Eoleniuksen kuolemantuomiota.[57]

Suomalaisissa oikeudenkäynneissä useimmiten esiintynyt taikakirja on Mikael Paletzin kabbala (*Cabbala Michaëlis Paletz*). Kirja mainitaan Turussa neljä kertaa ja Viipurissa kolmasti. Kirja esiintyy Anders Anton von Stiernmanin kirjaluettelossa täydellisellä nimellä *Ars Cabalistica, sive Cabala Christiana Michaëlis Paletzii Eqv. et I.U.D. Professoris Parisiensis*.[58] Paletz olisi näin ollut ritari, juridiikan tohtori ja professori Pariisissa, mutta sen enempää tekijää kuin kirjaakaan ei löydy mistään luetteloista, ja se on nykyisin täysin tuntematon. Onkin pidetty mahdollisena, että kirja on ollut painamaton ja levinnyt vain käsikirjoituskopioina.[59] Stiernmanin luettelon nimessä esiintyvä *Cabala Christiana* antaa kuitenkin vihjeen teoksesta. Kristitty kabbala syntyi renessanssiaikana kristittyjen oppineiden kiinnostuessa juutalaisen kabbalan mystiikasta, jota tulkittiin kristityn teologian avulla. Kristitty kabbala translitteroidaan englanniksi *cabala* tai *cabbala* erotukseksi juutalaisten *qabalah*-sanasta. Ensimmäisenä kristittynä kabbalistina pidetään fransiskaani-isä Raymond Llullia (n. 1232–1316). Vaikka Llull ei kabbalisti ollutkaan, hän käytti uusia tulkintoja teologisessa keskustelussa juutalaisten kanssa. Juutalaisten kabbala sisältää seikkaperäisiä ohjeita maagisiin metodeihin, jotka pohjautuvat juutalaiseen traditioon ja gnostilaisuuteen. Tärkein kabbalistinen teksti on rabbi Moses de Leonin Espanjassa vuoden 1275 paikkeilla julkaisema *Zohar*, Loiston kirja. Myöhemmin varsinaista kristittyä kabbalaa kehittivät Marsilio Ficino (1433–1499), Pico della Mirandola (1463–1494), Johann Reuchlin (1455–1522) ja Paolo Riccio (1506–1541)

53 Bellingradt & Otto 2017: 30–36.
54 Ikonen 1936: 250, 340.
55 Munthelius 1645: *passim;* Wassenius 1648: *passim*.
56 Gezelius 1672: *passim*; Ikonen 1936: 349.
57 Ikonen 1936: 303.
58 Tengström 1844: 258; Schybergson 1923: 14–15.
59 Heikkinen 1969: 113, 117–118.

309. VII. 10.

ΣΤΝ ΘΕΩ

ENCYCLOPÆDIA
SYNOPTICA
Ex
Optimis & accuratiſſimis Philoſophorum
Scriptis collecta,
& in
Tres partes diſtributa.
In Uſum Studioſæ juventutis, cui neque
pretium prolixiores Authores redimendi,
neq; tempus eosdem perluſtrandi
ſupperit,
Evulgata,
Curâ & Sumptibus
JOHANNIS GEZELII,
SS. Theol. D. & Ep. Ab.

ARO Æ,

Excuſa à Johanne Winter/ Anno 1672.

208 Oeconomica.

VI. ALCHYMIA ſeu *Chymia*, quæ eſt ars benè præparandi *medicinam puriſſimam*, ad perficiendum corpora hominis & metallorum imperfectorum.

VII. LEXICA ars tradens modum benè colligendi *vocum ſignificationes*.

VIII. POLYANTHEA ſeu *Florilegium*, diſciplina compoſita omnis generis memorabilia, tanquam flores colligens.

IX. GNOMOLOGIA ars tradens rationem colligendi illuſtres *ſententias*.

X. CRITICA ars tradens rationem benè *judicandi* de *ſcriptis* claſſicis.

XI. MYTHOLOGIA ars rectè explicandi *fabulas* poëticas.

XII. HIEROGLYPHICA ars Compoſita de ratione notarum Hieroglyphibarum, quæ eſt vel *Generalis*, explicans naturam & uſum notarum Hieroglyphicarum: vel *Specialis* diffuſa per univerſam Encyclopædiam, ac proinde eſt Philologica, Philoſophia, Theologica, &c.

FINIS.

Encyclopedia Synoptica julkaistiin 1672. Kuvassa nimiölehti ja viimeinen sivu kirjasta. Kansalliskirjasto.

sekä vielä 1600-luvulla Athanasius Kircher (1602–1680), Sir Thomas Browne (1605–1682) ja Christian Knorr von Rosenroth (1636–1689).[60]

Vaikka Paletzin kabbala ei kirjana olekaan säilynyt, helsinkiläisen lyseon oppilaan, Johannes Enrotin, oikeudenkäyntipöytäkirjoissa on säilynyt katkelma sen sisällöstä. Samoihin aikoihin Turussa opiskellut Isaacus Gunnerus kopioi opiskelijatoveriltaan Henricus Ilvekseltä taikaopillisen käsikirjoituksen, joka jäi takavarikkoon 14 vuotta myöhemmin Tallinnassa ja jonka sisällöstä on myös säilynyt kuvaus. Historiantutkija Antero Heikkinen esittää, että katkelma olisi mahdollisesti myös Paletzin kabbalasta, joka oli Turussa 1650-luvulla muodissa.[61]

Eurooppalaisittain kuuluisin, suomalaisissakin oikeudenkäynneissä esiintyvä taikakirja oli koko kirjalliseen magiatraditioon eniten vaikuttanut teos, saksalaisen maagikko-oppineen Heinrich Cornelius Agrippan (1486–1535) *De Occulta Philosophia sive de*

60 Cavendish 1977: 60.
61 Heikkinen 1969: 118.

magia libri tres 1533 (mm. Tyson 1992 editio). Kirja mainitaan suomalaisissa oikeudenkäynneissä kerran Viipurissa, kerran Helsingissä ja kerran Ahvenanmaalla. Agrippan kolme kirjaa käsittelevät elementaalista, taivaallista ja intellektuaalista magiaa. Teoksen yksittäisiä tärkeitä aihepiirejä ovat neljä elementtiä, astrologia, kabbala, numerologia, enkelit, jumalan nimet, hyveet ja kuinka ne toimivat lääketieteessä, alkemiassa, seremoniallisessa magiassa ja heijastuksista ennustettaessa (engl. *scrying*). Agrippa pitää magian voimana ihmisen omia, salattuja kykyjä, ei ulkopuolisia henkiä. Magia on korkein viisaus, joka opettaa hallitsemaan henkivoimia ja niiden avulla aineellista maailmaa. Agrippan magiajärjestelmä on pikemminkin uskonnollis–filosofinen kuin henkien manaamiseen perustuva ja muistuttaa mainittujen kuuluisten hermeettisten filosofien ja uusplatonistien renessanssioppineiden Ficinon, della Mirandolan ja Reuchlinin magian ja uskonnon synteesejä. Näiden kirjoittajien teoksista Agrippa myös pääteoksessaan selvästi ammentaa.[62]

Mooseksen kerrotaan aloittaneen juutalaisten magian käytön, mutta maineeltaan legendaarisin maagi oli kuningas Salomon, jolla kerrotaan olleen Jumalalta saatu sormus, jonka avulla hän pystyi kontrolloimaan luontoa, ihmisiä ja henkiä. Josefus Flavius mainitsee ensimmäisen kerran Salomoniin liitetyn henkien manausta opettavan kirjan jo 100-luvulla.[63] Varhainen, kuuluisa länsimaisen magian tekstikirja on Salomonin avain, *Clavis/Clavicula Salomonis*, jonka avulla maagikko kykenee kontrolloimaan henkiä.[64] Suomalaisissa oikeudenkäynneissä Clavis Salomonis mainitaan Turussa kerran ja Viipurissa kerran. Salomonin avaimen ensimmäiset säilyneet käsikirjoitukset ovat nähtävästi 1300-luvulta. 1500-luvulta eteenpäin niitä tunnetaan jo kymmenittäin useilla eurooppalaisilla pääkielillä. Salomonin avain antaa yksityiskohtaiset ohjeet siitä, kuinka henkien esiin kutsuminen toteutetaan, miten siihen tarvittava esineistö valmistetaan ja kuinka rituaaliin valmistaudutaan henkisesti. Kuuluisan hermeettisen Golden Dawn -seuran okkultisti MacGregor Mathers julkaisi ensi kerran vuonna 1889 British Museumin seitsemän *Clavicula Salomonis* -käsikirjoituksen pohjalta kootun teoksen *The Key of Solomon the King*.[65] *Lemegeton* (*Clavicula Salomonis*, *The Lesser Key of Solomon*) on toinen Salomonin nimeen yhdistetty taikakirja, joka koostuu viidestä osasta: *Goetia, Theurgia Goetia, Ars Paulina, Ars Almadel* ja *Ars Notoria*.[66] Kolmas Salomoniin liitetty taikakirja on alun perin 100–200 luvulle jaa. ajoitettu ja kreikaksi kirjoitettu Salomonin testamentti. Moosekseen on liitetty kaksi teosta, *Kahdeksas Mooseksen kirja* eli *Mooseksen avain* sekä *Mooseksen miekka*. Edellinen lienee peräisin Aleksandrian juutalaisyhteisöstä ja jälkimmäinen viimeistään 900-luvulta.[67]

62 Heikkinen 1969: 30; Ockenström 2014: 31–32.
63 Thackeray & Marcus 1950: 592–597.
64 Heikkinen 1969: 30.
65 Mathers 1889: *passim*.
66 Peterson 2001: *passim*.
67 Cavendish 1977: 56–59.

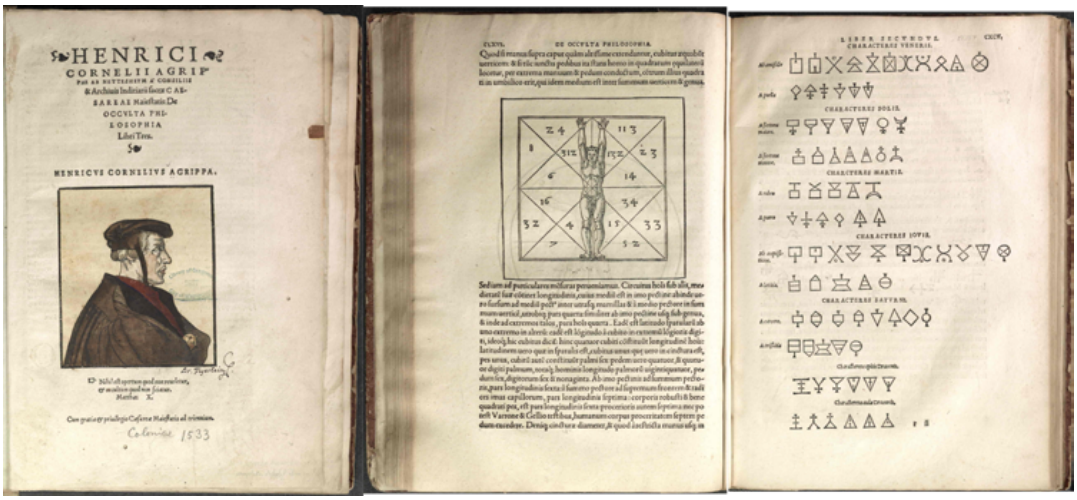

De Occulta Philosophia sive de magia libri tres (1533). Kuvassa nimiölehti ja kaksi sivua kirjasta. *Internet Archive*.

Kabbalismiin liittyvä Schemamphoras mainitaan Suomessa kerran turkulaisessa oikeudenkäyntipöytäkirjassa. Juutalais-kristillisessä perinteessä Jumala loi maailman heprean kielellä. Heprean kielen 22 aakkosta ovat siten maailmankaikkeuden rakennuspalikoita ja Jumalan manifestoituma. Jokaista heprean aakkosta vastaa myös lukuarvo, ja maagikko voi yhdistelemällä merkkejä saavuttaa tietämyksen universumin salaisuuksista. Tästä kertoo Luomisen kirja *Sefer Yetsirah*, jossa sekoittuvat juutalaisuus, gnostilaisuus, pythagoralaisuus ja neoplatonistiset ideat. Teos on syntynyt tuntemattoman kirjoittajan toimesta joskus vuosien 200–600 jaa. välissä todennäköisesti Babyloniassa.

Kahdessa turkulaisessa oikeudenkäyntitapauksessa esiintyy kaksi uuden ajan alun merkittävään saksalaiseen maagikkoon, Johannes Faustiin (1400-luvulla ja noin 1400-luvun loppu–1540), liitettävää kirjaa: Cristopher Vagnerusin *Doctoris Faustii discipulus 1593* ja *Doctoris Faustii Historia.* [68] Faustin tarinassa kuuluisa on hänen tekemänsä sopimus paholaisen kanssa (*pactum cum Sathana*). Tällaisia sopimuksia, jossa ihminen allekirjoittaa verellään sopimuksen, jossa antaa sielunsa vastineeksi esimerkiksi rahasta, tunnetaan Turustakin edellä mainitut kolme tapausta.[69]

Suomalaisissa pöytäkirjoissa horoskooppikirjaksi kutsuttu *Planetz booken* on julkaistu 1621. Johannes Enrotin oikeudenkäynnin yhteydessä siitäkin on säilynyt oikeudenkäyntipöytäkirjoissa katkelma.[70] Horoskooppikirja esiintyy toisen kerran myös eräässä oikeudenkäynnissä Kristiinankaupungissa. Kirja on säilynyt ja löytyy myös verkosta

68 Heikkinen 1969: Liite 1
69 Ikonen 1936: 271–273.
70 Heikkinen 1969: 117–118, Liite 1.

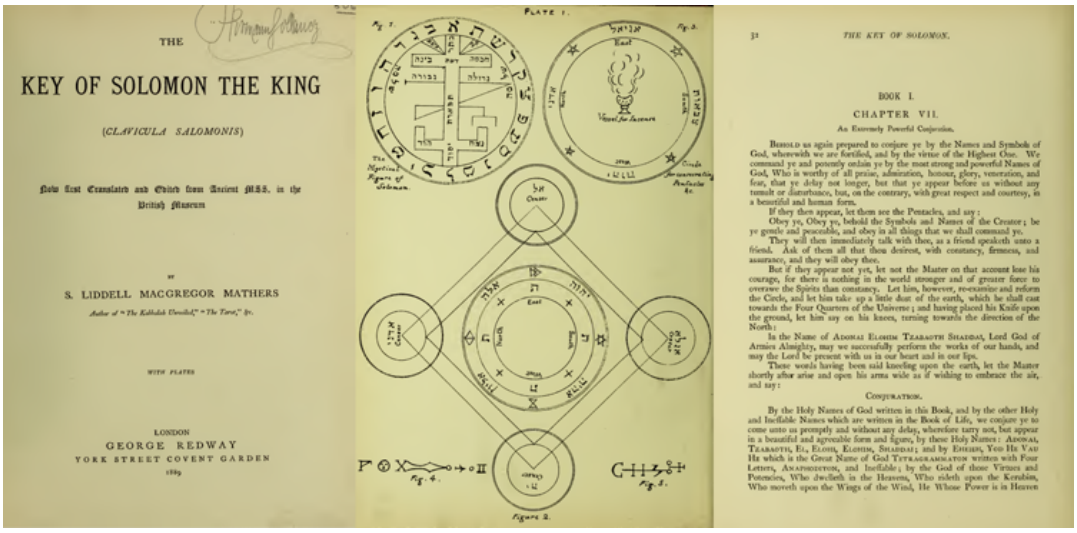

THE

KEY OF SOLOMON THE KING

(CLAVICULA SALOMONIS)

Now first Translated and Edited from Ancient MSS. in the British Museum

BY

S. LIDDELL MACGREGOR MATHERS

Author of "The Kabbalah Unveiled," "The Tarot," &c.

WITH PLATES

LONDON
GEORGE REDWAY
YORK STREET COVENT GARDEN
1889

PLATE I.

Figure 2.

32 THE KEY OF SOLOMON.

BOOK I.

CHAPTER VII.

An Extremely Powerful Conjuration.

Clavicula Salomoniksen pohjalta koottu *The Key of Solomon the King* (1889). Kuvassa nimiölehti ja kaksi sivua kirjasta. *Internet Archive.*

Planetz Booken/
Huruledes man een Menniskias
Art/ Natur och Complexion/ effter såsom
hon vnder Planeten och Tekn födder är/ förfah-
ra skal. Item the VII. Planeters Natur och
Egenskaper/ och hwadh man vthi hwar
thera Planets stund göra eller
låta skal.
Theslikes ock om Regimenterna/
huru man skal leffua effter nödtorfften och helsan.
Såsom ock om Yderlåtande/ koppande/ badan-
de och andre sådane nödige saker mehra/
Swåra nyttigh at weeta och
förfahra

Nu nyligen förswenskat aff
Jon Hansson Burman.

bark och andere kostlighe kryddrade Drin-
ker och Spijs åta Särdeles skal tu ock off-
ta och jämpt åta Canelenbark/ ty han gör
godh Blodh/ giffuer Hiertat och Kroppen
en godh Smaak. Alle Dricker skole wara
beblandat medh godhan Ingefer/ ther ige-
nom tu bekommer en godh Helsa vthi hele
tin Kropp. Solen är vthi Stenbocken in
til then 18. Daghen i Ianuarij Månan.

Til Jwl man slachtar/ brygger och bakar/
Och wil tå göra sigh godha daghar.
Alt thet tigh kyler är nu osundt/
Huffuudh ådhren måtu åta rundt.
Medh knään säger thet ey så til/
Hoo thetta ey troor/ göre huru han
wil.

FINIS.

Tryckt i Stockholm/ aff
Chr. Reusner.

ANNO
M. DC. XXI.

Planetz booken (1621). Kuvassa nimiölehti ja viimeinen sivu kirjasta. Kungliga biblioteket.

digitoituna mainitun nimisenä.[71] Ruotsalainen yrttikirja, *Örtebook på svenska*, esiintyy myös vain yhden kerran oikeudenkäynnissä Viipurissa Enrotin oikeudenkäynnin yhteydessä.[72]

Oppinut magia muissa Pohjoismaissa

Suuri osa Keski-Euroopan yliopistoista perustettiin 1300-luvulla hallitsijoiden käskystä, koska muun muassa koulutettua eliittiä tarvittiin hallinnon virkamiehiksi. Yliopistojen toimeentulo oli usein hallitsijan suopeuden varassa. Paikallisuus ja kansalliset erityispiirteet näkyivät esimerkiksi siten, ettei moneen suureen yliopistoon aluksi perustettu teologista tiedekuntaa, koska opinnot palvelivat enemmän käytännön tarkoituksia ja paavilliseen politiikkaan suhtauduttiin varauksella. 1400-luvulta lähtien professorien kirjastoissa alkaa esiintyä enenevissä määrin maagillisia kirjoituksia.[73] 1500-luvulla Keski-Euroopasta tuli salatieteiden opiskelun keskus. Esimerkiksi Saksan, Puolan, Itävallan, Unkarin ja Böömin hallitsijahovit ja aatelisen linnat tarjosivat magian harjoittajille ja alkemisteille usein turvallisen paikan harjoittaa oppejaan mesenaattien kustantaessa heidän toimeentulonsa.[74]

Skandinaviassa ja sen lähialueilla nykyisen Suomen, Baltian ja Pohjois-Saksan alueilla kristinuskoon kääntyminen vei noin 300 vuotta. Pakanuuden aikaiset uskomukset ja rituaalit elivät kansan muistissa aina 1700-luvulle. Tälle pohjalle rakentui reformaation jälkeinen 1600–1700-lukujen skandinaavinen magian harjoitus pitkälle keskieurooppalaisten vaikutteiden muovaamana.[75] Jo katoliset piispat kielsivät kaikki pakanalliset menot, mutta niitä harjoitettiin silti 1700-luvulle asti. Reformaatiopiispat taas syyttivät katolista kirkkoa sallivasta suhtautumisesta magian harjoittamiseen.[76]

Ruotsissa länsimaiseen esoteeriseen perinteeseen[77] yhdistetty varhaismodernin ajan oppinut magia liittyi myös Manner-Euroopan *grimoire*-perinteeseen.[78] Suoria todisteita 1500–1600-luvulla harjoitetusta oppineen magian harjoittamisesta eli rituaalimagiasta, Ruotsissa ei ole, vaan magian harjoittaminen pidettiin ankarien tuomioiden pelossa salattuna. 1600-luvun noitaoikeudenkäynnit koskivat vain kansan harjoittamaa magiaa.[79]

71 *Alvin. Platform ör digitala samlingar och digitaliserat kulturarv*: *Planetz boken*. <https://www.alvin-portal.org/alvin/view.jsf?pid=alvin-record%3A104749&dswid=3306> (luettu 20.11.2022).
72 Heikkinen 1969: 121, Liite 1.
73 Lang 2008: 242–264.
74 Lang 2008: 276–279.
75 Mitchell 2021: 136.
76 Mansikka 2016: 236.
77 Bogdan 2012: *passim*.
78 Davies 2009: 6–43.
79 Bogdan & Lekeby 2016: 244–245.

Tanskassa, kuten muuallakin Keski-Euroopassa, keskiajan ja varhaismodernin ajan magian harjoittajat voidaan jakaa karkeasti kielletyn magian (velhous, henkien manaus ja parantava magia) sekä oppineen ja luonnollisen magian (*magia naturalis*) harjoittajiin. Myöskään Tanskan reformaatiota 1536 edeltäviä magiatapauksia ei tunneta, mutta jo 1544 piispa Palladius alkoi taistella magiaa käyttäviä ”velhoja ja noitia” vastaan, ja vainossa poltettiin ainakin 52 henkilöä. Lainsäädännöllä estettiin kuitenkin vainojen laajeneminen. Oppinutta magiaa pidettiin Tanskan akateemisissa piireissä kunniallisena, ja jo professori Caspar Bartholin (1585–1629) siteerasi teoksissaan Paracelsuksen ja hermeetikkojen kirjoituksia. Luonnollisen magian harjoittajien tuli kuitenkin pysytellä tiukasti erossa hermeettisestä lääketieteestä sekä kuvioiden, merkkien, kaavojen ja amulettien käytöstä, koska sellainen tulkittiin rangaistavaksi velhoudeksi.[80]

Norja muodosti Tanskan kanssa valtioliiton Kalmarin unionista vuoteen 1814, joten Norjassa magian harjoittaminen lienee noudattanut Tanskan mallia. Norjassa on säilynyt merkittävä määrä maagisia käsikirjoituksia vuosilta 1650–1850, mikä osoittaa norjalaisten kiinnostuksen magiaa kohtaan ja maagisten tekstien arvon.[81]

Tämän perusteella muissa Pohjoismaissa ei näyttäisi olleen varhaismodernilla ajalla magiaoikeudenkäyntejä, joissa vastaajana olisi ollut yliopiston opettaja, toisin sanoen oppineen magian harjoittaja. Turun neljä 1600-luvun magiaoikeudenkäyntiä akateemisia henkilöitä kohtaan muodostavat merkittävän poikkeuksen, mikä huomattiin ulkomaillakin. Kiusallinen huhu Turun akatemiasta ”nekromanttisten harrastelujen pesäpaikkana” saa tätä taustaa vasten perustellumman merkityksen.

1600-luvun maagisia tekstejä ei kirjastoissa ole säilynyt. Näyttää siltä, että maagiset kirjat, ja varsinkin käsikirjoitukset, ovat aikojen saatossa kadonneet. Viimeistään Turun suurpalossa 1827 tuhoutuivat todennäköisesti viimeiset maagiset käsikirjoitukset, kuten *Paletzin kabbala*. On enää häviävän pieni mahdollisuus, että niitä jollain yksityisellä taholla olisi perintönä säilynyt. Toisena mahdollisuutena olisi etsiä kadonneita tekstejä suurten kirjastojen käsikirjoituskokoelmista tai tekstikokoelmista.

Lopuksi

Suhtautuminen magiaan oli 1600-luvun Turussa monijakoista. Valkoinen magia, vaikkapa oluenpanossa, parantamisessa ja synnytyksissä, oli sallittua, sillä sen tarkoitus oli hyvä. Pahaa mustaa magiaa sen sijaan kartettiin, ja jos joku syyllistyi siihen, piti hänet ilmiantaa viranomaisille. Mustan magian harjoittaminen oli suoraan yhteydessä paholaiseen ja vihastutti siten Jumalan, joka kosti koko yhteisölle, esimerkiksi vaikkapa tulipalon tai kulkutaudin muodossa. Silti mustasta magiasta ilmiannettujen määrä on kaupungissa pieni.

80 Fink-Jensen 2016: 228–229, 233–234.
81 Ohrvik 2018: *passim*.

Kaupunkiin kuljetettiin kyllä vangittuna noitia muualtakin läänistä, sillä kruunun vankila sijaitsi Turun linnassa ja hovioikeus, joka lopulta jakoi kuolemantuomiot tai määräsi noituutta harjoittaneen karkotukseen läänistä, istui kaupungissa. Korkeat maalliset viranomaiset eivät olleet aina vakuutettuja noituudesta, joten heidän suhtautumisessaan magiasta syytettyihin kuultaan pinnan alla epäilys syytetyn kyvyistä harjoittaa noituutta. Kenraalikuvernööri saattoi esimerkiksi vaatia, että tuomiota lievennettiin, sillä noituutta ei voitu osoittaa vakuuttavasti todeksi. Mikäli syytetty kuitenkin tunnusti solmineensa sopimuksen paholaisen kanssa, oli kuolemantuomio heidänkin mielestään ansaittu.

Turun akatemian piirissä mustan magian harjoittaminen sen sijaan sai suuremmat puitteet. Muutamat vakavat oikeuteen käsiteltäväksi tulleet tapaukset kertovat oppineiden käsityksestä magiaa kohtaan. Ehkäpä se oli todellisempi heille, jotka tutkivat sitä, kuin tavalliselle kaupunkilaiselle. Nämä vakavat tapaukset vahingoittivat myös Turun akatemian mainetta, niin että sitä saatettiin pitää noita-akatemiana. Taustalla olivat myös akateemisten kaupunkilaisten tulehtuneet ihmissuhteet, joiden johdosta toisen hyvää tarkoittava teko saatettiin kokea äärimmäisenä vahingoittamisyrityksenä. Magiaan suhtautuminen siis vaihteli eri kaupunkilaisryhmien kesken.

Jussi Kinnunen on Turun yliopiston arkeologian oppiaineen väitöskirjatutkija ja vanhaan Suomea koskevaan kirjallisuuteen erikoistunut bibliofiili.

FT **Veli Pekka Toropainen** on väitellyt Suomen historian oppiaineesta aiheenaan 1600-luvun turkulaisten valtaporvariston naisten taloudellinen toimijuus. Hän valmistelee parhaillaan väitöskirjaa myös Turun yliopiston oikeushistorian oppiaineeseen otsikolla *Rättsväsendets utveckling i det svenska riket på 1600-talet och dess inverkan på lokalsamhället i Åbo stad från 1610-talet till 1710-talet.* Toropainen on Suomen Sukututkimusseuran tutkijajäsen, *Aikakauskirja Genoksen* toimitusneuvoston jäsen ja sukututkimusopettaja.

Scholars' and townspeople´s magic and magic literature in seventeenth-century Turku The worst wave of witch trials on the Swedish side of the Baltic began to be over by the 1660s, when witch hysteria and persecutions spread to Finland. The actual persecution of witches was experienced only in Åland, but witch trials were also held in Ostrobothnia, Varsinais-Suomi and Viipuri. A number of books appear in Finnish witch trials, most of which belong to the tradition of "Western learned magic". Finland's first university, the Royal Academy of Turku, was founded in Turku in 1640. Only literate and language-competent nobles and scholars of the academy, who also had access to libraries, could understand the magic and sorcery contained in the books. According to Pietari Brahe, so-called Kabbalistic magic books were to be found in every large library. In Turku, many scholars with reading and language skills tried to implement the spells found in the books. Some of them were caught and had to answer for their actions. The literate who, were accused of magic and had status in the academy, were practitioners of learned magic rather than self-taught "traditional" folk witches or those it was claimed were witches.

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA), (Digitaaliarkisto)
Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat (–1809)
Turun kämnerinoikeuden tuomiokirjat (TKO) z:171–207 (1639–1700)
Turun raastuvanoikeuden tuomiokirjat (TRO) z:1–67 (1623–1700)

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Bellingradt, Daniel & Bernd-Christian Otto 2017: *Magical Manuscripts in Early Modern Europe, The Clandestine Trade in Illegal Book Collections*. Cham: Palgrave Macmillan.
Berckenmeyer, Paul Ludolph 1720: *Vermehrter curieuser Antiquarius, Das ist: Allerhand auserlesene Geographische und Historische Merkwürdigkeiten, So in denen Europaeischen Ländern zu finden Aus Berühmten Männer Reisen zusammen getragen*. Hamburg: Schiller.
Bogdan, Henrik 2012: Modern Western Magic. *Aries, Journal for the Study of Western Esotericism* 12(1).
Bogdan, Henrik & Kjell Lekeby 2016: Magic in the Early Modern Period in Sweden. *Western Esotericism in Scandinavia*. Henrik Bogdan & Olav Hammer (toim.). Leiden–Boston: Brill.
Bonsdorff von, Carl 1901: *Åbo stads historia under sjuttonde seklet VI*. Andra bandet, andra häftet. Bidrag till Åbo stads historia utgifna på föranstaltande af Bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Andra serien. Helsingfors: Helsingfors Central-tryckeri.
Cavendish, Richard 1977: *A History of Magic*. London: Book Club Associates.
Davies, Owen 2010. *Grimoires: A History of Magic Books*. Oxford: Oxford University Press.
Eilola, Jari 2003: *Rajapinnoilla, Sallitun ja kielletyn määritteleminen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. Bibliotheca Historica 81. Helsinki: SKS.
Fink-Jensen, Morten 2016: Magic in the Early Modern Period in Denmark. *Western Esotericism in Scandinavia*. Henrik Bogdan & Olav Hammer (toim.). Leiden–Boston: Brill.
Gyllenius, Petrus Magni: *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622–1667*. Helsingfors 1882: utgiven av Finska statsarkivet genom Reinhold Hausen.
Gezelius, Johannes vanh. 1672. *Encyclopedia Synoptica*. Aboae: Johan Winter.
Heikkinen, Antero 1969: *Paholaisen liittolaiset: Noita- ja magiakäsityksiä ja –oikeudenkäyntejä Suomessa 1600-luvun jälkipuoliskolla (n. 1640–1712)*. Akateeminen väitöskirja. Historiallisia tutkimuksia 78. Suomen Historiallinen Seura.
Ikonen, Väinö 1936: *Vanhaa Suomen Turkua*. Helsinki: WSOY.
Láng, Benedek 2008: *Unlocked Books, Manuscripts of learned Magic in the Medieval Libraries of Central Europe*. Pennsylvania: The Pennsylvania University Press, University Park.
Lappalainen, Mirkka 2018: *Pohjoisen noidat. Oikeus ja totuus 1600-luvun Ruotsissa ja Suomessa*. Helsinki: Otava.
Mansikka, Tomas 2016: Magic in the Early Modern Period in Finland. *Western Esotericism in Scandinavia*. Henrik Bogdan & Olav Hammer (toim.). Leiden–Boston: Brill.
Mathers, McGregor 1889: *The Key of Solomon the King*. (Koottu seitsemästä *Clavicula*

Salomonis -käsikirjoituksesta). London: George Redway.
Mitchell, Stephen A. 2021: Scandinavia. *The Routledge History of Medieval Magic*. Sophie Page & Catherine Rider (toim.). London–New York: Routledge.
Munthelius, Johannes 1645. *Disputatio Philosophica Inauguralis De magia naturali*. Aboae: Excudebat Petrus Wald Acad. typogr.
Nenonen, Marko 1992: *Noituus, taikuus ja noitavainot Ala-Satakunnan, Pohjois-Pohjanmaan ja Viipurin karjalan maaseudulla 1620–1700*. Akateeminen väitöskirja. Historiallisia Tutkimuksia 165. Suomen Historiallinen Seura.
Nenonen, Marko & Timo Kervinen 1994: Synnin palkka on kuolema. *Suomalaiset noidat ja noitavainot 1500–1700-luvulla*. Anne-Riitta Isohella (toim.). Keuruu: Otava.
Ockenström, Lauri 2014: *Talismaaneja, tulenliekkejä ja taivaallisen heijasteita, Marsilio Ficinon kuvamagian taustat ja hermeettinen perinne*. Akateeminen väitöskirja. Studies in Humanities 226. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Ockenström, Lauri 2015: Magia ja taide keskiajalta ja uuden ajan alkuun – oppinut magia ja eurooppalainen kuvamaailma 1100–1600 magian tutkimusperinteen muutosten valossa. *TAHITI* 2015 (2).
Ohrvik, Ane 2018: Medicine, Magic and Art in Early Modern Norway: *Conceptualizing Knowledge*. Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic. Palgrave-Macmillan.
Peterson, Joseph (toim.) 2001: *Lemegeton Clavicula Salomonis, The Lesser Key of Solomon, Detailing the Ceremonial Art of Commanding Spirits Both Good and Evil*. Maine, York Beach: WeiserBooks.
Planetz booken, huruledes man een menniskias art, natur och complexion, effter såsom hon vnder planeten och tekn födder är, förfahra skal. Item the VII. planeters natur och egenskaper, och hwadh man vthi hwar thera planets stund göra eller låta skal. Theslijkes och om regimenterna, huru man skal leffua effter nödtorfften och helsan. Såsom ock om åderlåtande, koppande, badande och andre sådane nödige saker mehra, swåra nyttigh at weeta och förfahra. Nu nyligen förswenskat aff Jon Hansson Burman, utgiven 1621. Stockholm: Reusner.
Porthan, Henrik Gabriel 1789: *De fama magiae Fennis attributae*. Aboae: Typis Frenckellianis.
Ranta, Raimo 1975: *Turun kaupungin historia 1600–1721*. Nide II, Turku.
Schybergson, Magnus Gottfrid 1923: *Per Brahes ställning till rättegångarna angående lärd magi vid Åbo akademi.* Förhandlingar och Uppsatser *36*. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland.
Tengström, Johan Jacob 1845: Utdrag rörande Finland, utur de otryckta delarna af A. A. von Stiernmans Bibliotheca Suio-Gothica. *Suomi, tidskrift i fosterländska ämnen* 1844.
Thackeray, Henry St. John & Ralph Marcus 1950: *Josephus with an English Translation in Nine Volumes, V*, Jewish Antiquities, Books V–VIII. The LOEB Classical Library 281. London: Heinemann.
Tyson Thomas (toim.) 1992: *Three Books of Occult Philosophy* (lat. alkuteos: Agrippa, Heinrich Cornelius 1533. *De Occulta Philosophia Sive de Magia, libri tres*. Engl. käännös James Freake 1651). Llwellyn's Sourcebook 1. Köln.
Wassenius, Johannes 1648: *De magia naturali*. Aboae: Excudebat Petrus Wald Acad. typogr.